

ԱՐԲԱՆԱՍՏԱՆ

ՆԱՐԵԿԵԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՒ ՓԻԼՈՆԵԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

«Միջնադարում գորեղ է եղել նաև Ալեքսանդրյան այլաբանական դպրոցի ազդեցությունը՝ պայմանավորված Փիլոն Ալեքսանդրացու երկերի հնագույն թարգմանություններով»:

Հ. Թամրազյան¹

Բանալի բառեր՝ Գրիգոր Նարեկացի, Փիլոն Աղեքսանդրացի, պատկեր, այլաբանություն, հեղինակյան հրեություն, վաղ Քրիստոնեություն, հայրաբանություն, մեկնողական գրականություն:

Քրիստոսի ժամանակակից Փիլոն Աղեքսանդրացին կամ եբրայեցին հեղինակն է մօտ յիսուն ընդհանրապես այլաբանական երկերու, որոնք Ս. Գրոց (մանաւանդ Հնգամատեանի) մեկնողական վաղ գրականութեան մէջ կարեւորագոյնը կը նկատուին: Իրենց կարեւորութիւնը ոչ միայն վաղեմի հեղինակութեան պատճառաւ է՝ այլեւ այլաբանական մօտեցման մէջ, ուր Մովսիսական գրքերը (Ծննդոցն ու Ելիցը մանաւանդ) երեք անգամ ենթարկուած են ընդարձակ մեկնութիւններու. առաջինը՝ հարց-պատասխանով, երկրորդը՝ բառ առ բառ, եւ երրորդը՝ նիւթերու շարադրանքով²: Փիլոնի երկերէն գրեթէ տասը՝ վաղուց կորսուած է, գրեթէ տաս մըն ալ (ոմանք թերի) միայն հայերէնով մեզի հասած է՝ Զ-րդ դարու Յունաբան Դպրոցի թարգմանութեամբ³, իսկ մնացած-

¹ Հ. Թամրազյան, *Նարեկյան դպրոցը*, Երևան, 1999, էջ 183:

² Ասոնց ժամանակագրական կարգաւորման մասին տե՛ս **A. Terian**, “The Priority of the Quaestiones among Philo’s Exegetical Commentaries,” *Both Literal and Allegorical: Studies in Philo of Alexandria’s Questions and Answers on Genesis and Exodus*, ed. **D.M. Hay** (Brown Judaic Studies 232), Atlanta: Scholars Press, 1991, pp. 29-46, եւ “Back to Creation: The Beginning of Philo’s Third Grand Commentary,” *Wisdom and Logos: Studies in Jewish Thought in Honor of David Winston*, ed. **D.T. Runia & G.E. Sterling** (Brown Judaic Studies 312), Atlanta: Scholars Press, 1997 / *Studia Philonica Annual* 9 [1997], pp. 19-36:

³ Փիլոնի եբրայեցւոյ բանք երեք չեւ ի լոյս ընծայեալք. Ա եւ Բ Յաղագս Նախախնամութեան, Գ Յաղագս Կենդանեաց/ *Philonis Judaei sermones tres hactenus inediti, I. et II. De Providentia et III. De Animalibus*, խմբ. եւ թարգմ. Մկրտիչ Աւգերեան, Վենետիկ, 1822 (այսուհետեւ՝ Աւգ. Ա.), Մնացորդք ի Հայս, Մեկն. Ծննդոց եւ Ելից. Ճառք ի Սամփսոն, ի Յովնան, եւ յերիս Մանկունս կամ ի Հրեշտակս / *Philonis Judaei paralipomena armena: Libri videlicet quatuor in Genesin [sic], libri duo in Exodum, sermo unus de Sampson, alter de Jona, tertius de tribus angelis Abraamo apparentibus*, խմբ. եւ թարգմ. Լոյն, Վե-

ներն իրենց բնիկ յունարէնով գոյութիւն ունին, որոնցմէ ոմանք հայերէնով ալ հասած են շնորհիւ Յունաբան Դպրոցին⁴: Թէ՛ կորսուած եւ թէ՛ միայն հայերէնով հասած երկերուն հեղինակային հարազատութիւնը վաղուց ստուգուած է՝ Դ-րդ դարու եկեղեցւոյ մեծ պատմաբան Եւսեբիոս Կեսարացւոյ (Պաղեստինեան) հաղորդած Փիլոնի երկերու ցանկով ու անոնցմէ առատօրէն քաղած մէջբերումներով:

Իր երկերով Փիլոն՝ Հելլենական շրջանի Հրէութեան լաւագոյն ջատագովը կը հանդիսանայ, Հրէութիւնն ու Յոյն փիլիսոփայութիւնը համերաշխել ջանալով: Իր ժամանակուայ Պղատոնական հակումները նկատելի են նաեւ Աւետարաններուն (մանաւանդ Յովհաննու) եւ Առաքելական Թուղթերուն (մանաւանդ Եփրայեցւոյ) մէջ: Հետեւաբար՝ Նոր Կտակարանի եւ Վաղ Քրիստոնէութեան աղբերական ուսումնասիրութեան մէջ իր երկերը ամենէն շատ պրպտուած աղբիւրներն են: Թէեւ ինքը Քրիստոնէութեան տեղեակ չէր, իր երկերը քրիստոսաբանական շատ մը ցոլքեր կ'արծարծեն, որոնցմէ Վաղ եկեղեցւոյ Հայրերը օգտուած են՝ Քրիստոնէական հաւատքի ջատագովութեան վերածելով եւ — Փիլոնեան աւանդութեամբ — ալլաբանօրէն Նոր Կտակարանը մեկնելով: Աղբ-սանդրացի Կղեմէսէն ու Որոգինէսէն սկսեալ եւ անցնելով Կապադովկեան Հայրերուն՝ չկայ Յոյն եկեղեցւոյ Հայր մը որ չէ ազդուած Փիլոնէն⁵:

Այսպիսով Փիլոնի ազդեցութիւնը Հայ հին մատենագրութեան մէջ երկճիւղ է, երկուքն ալ թարգմանաբար. մին ուղղակի կերպով Յունաբան Դպրոցէն, եւ միւսն անուղղակի կերպով՝ Յոյն Հայրերէն, մանաւանդ Կապադովկեան Հայրերէն (Բարսեղ Կեսարացի, Գրիգոր Նիւսացի, եւ Գրիգոր Նազիանզացի):

Օրինակներս մի քանի պատկերներ են Նարեկացւոյ տօնական երկերէն՝ տաղերէն, գանձերէն ու ներբողներէն⁶. ալ աւելի օրինակներ կարելի է ներկայացնել Մատեան Ողբերգութենէն: Պատկերներէն ոմանք Փիլոնի արդէն հասա-

նետիկ, 1826 (այսուհետեւ՝ Աւգ. Բ): Բնագրին մէջ Փիլոնի երկերու վերնագրերը յապատուած են ըստ ՆԲՀԼ-ի, բացի այնտեղ չգտնուած «Փիլոնի Յաղագս զԱստուած ի բարեգործութեան հոս ծախող անուանել՝ ի տեսեան երից մանկանցն, որ առ Աբրահամ, եմ» (գրի վերնագրին՝ յերիս Մանկունս կամ ի Հրէշտակս)՝ աստ «Փիլ. Ած.» յապատուած:

⁴ Փիլոնի Հերբայեցւոյ ճառք, թարգմանեալք ի նախնեաց մերոց, որոց հելլեն բնագիրք հասին առ մեզ (Վենետիկ, Մխիթարեան Տպարան, 1892: Հրատարակութեան պատրաստողը (անանուն) Գարեգին Զարպհանալեանն է (այսուհետեւ՝ Զարպ.):

⁵ D. T. Runia, *Philo in Early Christian Literature: A Survey* (Compendia rerum iudaicarum ad Novum Testamentum 3.3), Assen: Van Gorcum, 1993, pp. 132-332.

⁶ Բնագրերը գտնել Մատենագիրք Հայոց, հ. ԺԲ, Ժ. Դար, Գրիգոր Նարեկացի, կազմ. Հ. Թաճարզեան, Անթիլիաս, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն, 2008 (այսուհետեւ ՄՀ): Տաղերն ու գանձերը նոյնպէս գտնել *Տաղեր և Գանձեր*, խմբ. Ա. Քյոշկերյան, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, 1981 (այսուհետեւ՝ Քյոշ.): Բացատրեալ թարգմ.՝ A. Terian, *The Festal Works of St. Gregory of Narek: Annotated Translation of the Odes, Litanies, and Encomia* (A Pueblo Book; Collegeville, MN: Liturgical Press, 2016):

րակ դարձած ազդեցութիւնը կը կրեն ու մաս կը կազմեն Միջնադարեան եկեղեցւոյ աւանդութեան: Անով հանդերձ՝ ինչպէս Գուշերոտտի Սրբազանը կը յայտնէ իր վերջին «Նարեկացիական» զեկոյցին մէջ՝ «Պանծարանի՝ Գրիգորը՝ տօներու վերաբերեալ իր բնագրերու վերագրումի խորհրդաւորութեամբ, երբեմն մեկնաբանութեան խիստ դժուարութեամբ, ծիսական հեղինակ է»⁷: Նպատակս է ցուցնել, թէ Փիլոնն ու Վաղ եկեղեցւոյ Հայրերը կրնան այդ մեկնաբանութեան դժուարութիւնը բաւական դիւրացնել:

Աստուծային Պատկերն ու Շունչը

Ըստ Փիլոնի այլաբանութեան՝ թէ՛ աստուծային պատկերը, որու նմանութեամբ Ադամ (մարդ) ստեղծուեցաւ (Ծննդ. Ա 27), եւ թէ աստուծային շունչը, որմէ հոգեղէն մարդը ոչ միայն շունչ, այլեւ հոգի ստացաւ (Ծննդ. Բ 7), Աստուծոյ «Բանն» է՝ (յուն. ὁ Λόγος), որու շնորհիւ մարդ արարածը բանական կամ հոգեւոր հանդիսացաւ: Այլաբանութեամբ՝ թէ՛ աստուծային պատկերը եւ թէ աստուծային շունչը միեւնոյն կերպով մեկնուեցան. այդ պատկերն ու շունչը / հոգին միտքն է մարդուն, իր բանական կամ մտային կարողութիւնը, իր հոգին (բան-միտք-հոգի, բանական-մտային-հոգեւոր, հոմանիշ բառեր դարձան միջին Պղատոնականութենէն սկսեալ): Միտքը որպէս աստուծային պատկեր ու շունչ կամ հոգի՝ իսկական մարդն է մարդու մարմնին մէջ, անապականն ապականին մէջ: Փիլոն կ'աւելցնէ, թէ նոյնիսկ մեղքի մուտքէն ետք (այսինքն՝ Ադամ-Եւայի անկումէն ետք, Ծննդ. Գ), այդ աստուծային հետքը շանհետացաւ. հետեւաբար՝ մարդկային միտքը կամ հոգին որպէս աստուծային մասունք՝ կարող է երկնային բարձունքներու հասնիլ, իր բնավայրին վերադառնալ: Վաղ եկեղեցւոյ Հայրերը ասկէ հետեւցուցին, թէ մարդկային միտքը կարող է ոչ միայն Աստուծոյ նմանիլ, այլեւ Աստուծոյ միանալ, նոյնիսկ Աստուծոյ հետ նոյնանալ: Այս եղաւ Քրիստոնեայ խորհրդաբանութեան սկզբնակէտը⁸:

Փիլոնէն կարելի է տասնեակ օրինակներ մէջբերել այս նիւթին շուրջ, բայց պիտի բաւականանանք այս երկուքով:

Ո՛վ է ստեղծեալ մարդն, եւ իբրե՛ւ զանազանեալ է այն՝ որ ըստ կերպարանին է (Ծննդ. Բ 7-ա):

⁷ (Արմ.) Կլաւդիոս Գուշերոտտի, «Նարեկացու ծիսական պատկերների վերաբերեալ որոշ դիտարկումներ», *ԲՄ* 23, 2016, էջ 30-36, հոս՝ 35: Տե՛ս նաև Հ. Թամրազյան, *Նարեկյան դպրոցը*, Երևան, 1999, էջ 207. «Գրիգոր Նարեկացու միստիկ հայացքները յուսօրինակ զարգացում են գտել նրա «Մատենանում» և տաղերում, որոնց հատկապես մանվածապատ ու խրթին հատվածները ըստ ամենայնի վերծանված ու մեկնաբանված չեն»:

⁸ Այս հիմնական պատկերը միջնադարեան հայ մեկնողական գրականության մէջ լայնածիր է, Փիլոնեան այլ պատկերներու աղբյուր: Տե՛ս Արուսյակ Թամրազյան, *Էսսեներ և ուսումնասիրություններ*, Երևան, «Նայիրի», 2013, էջ 5-55:

... ստեղծանելին, որպէս ի բրաէ՝ ի փոշոյ եւ յերկրէ կերպարանցաւ ըստ մարմնոյ. եւ հոգոյ հասաւ փշեցեալ Աստուծոյ ի դէմսն զկեանս. եւ խառն էր խառնուած բնութեանն՝ ապականացուի եւ անապականի: Իսկ այն որ ըստ կերպարանին է, անապակ եւ անխառն, յանտեսանելի բնութեանէ, ի պարզէն եւ ի լուսաւորէն...:

Ընդէ՞ր ի դէմս փշեալ ասի զկեանս (Ծննդ. Բ 7-բ):

... մարդ, ոչ միայն շնչոյ, այլեւ բանական շնչոյ [այսինքն հոգոյ] մասն ընկալեալ է, եւ զլուսն՝ մտաց տանաւ է. որպէս ոմանք ասացին:

Փիլ. Լին. Ա. 4-5 (Աւգ. Բ. էջ 3-4):

Քանզի անորակ եւ անարարուած է Աստուած, ոչ միայն ոչ մարդակերպ է, բայց երեւցուցանէ իմն եւ բնականագոյն արտաբերութիւնս:

Քանզի երիս գոլ պարտ է՝ զշնչողն, զընդունողն, զայն որ շնչին: Արդ այն որ շնչէն՝ է Աստուած, իսկ ընդունող՝ միտքն, եւ որ շնչին՝ հոգին...:

Քանզի ոչ իշխեցեալ լինէր եւ համարձակեալ՝ այնքան ի վեր ընթանալ ելանել մարդկային միտքս, մինչ զի բոլորն հարկանել եւ ընդունելութիւն առնուլ աստուծոյ բնութեան:

Փիլ. Այլար. Ա. 36-38 (Զար. էջ 117):

Այսպէս ալ Նարեկացոյ տօնական երկերուն մէջ՝ ուր օրինակները շատ են⁹, բայց պիտի նշեմ առաւելապէս հետեւեալ երկուքը:

«Քարոզ ի Գալուստ Ս. Հոգոյն» (տող 78-81).

Առ քեզ պաղատիմք՝ Աստուած անսկիզբն,

Ստեղծիչ շնչոց, ոգի կերպաւոր, անձն դիմաւոր,

Որդոյ մերձաւոր, բնաւից թագաւոր, ընդ Հաւր միաւոր,

Որով լնուն ի տուրս պարգեւի անաշատ բաշխմամբ՝ բարձունք եւ ստորինք.

(ՄՀ ԺԲ, էջ 671. Քյոչ., էջ 157-58):

«Ճառ Լուսոյ Խաչի» (Ա. տարբերակ).

... քանզի որքան իշխանական անձկա[յ] գաւիթ մարմնեղէն հանճարոյ մտաց տեսութիւնք, զանկիրն բարձրութեան գագաթան երկնի եւ զանընդունակ լայնատարր դիմաց երեսաց երկրի, բովանդակապէս տանել կարասցէ:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 930.4):

Յօդը

Ըստ Փիլոնի՝ ցօղը վերին ծագում ունի, որ երկինքէն երկիր իջնալով արարչութեան բարգաւաճման կը նպաստէ: Այս երկնային նիւթը նման է «Բան»-ին՝

⁹ Օրինակ՝ «Տաղ ի Յարութիւն Ղազարոյ» (ՄՀ ԺԲ, էջ 642. Քյոչ., էջ 85.40-3), «Ներբող Ի Ս. Խաչն» Ա. տարբ. 35-36, 50 (ՄՀ ԺԲ, էջ 934, 936), բաղդ. Բ. տարբ. 7.44-48, 19.74-75 (ՄՀ ԺԲ, էջ 946, 948), «Ներբող ի Ս. Կոյսն» Բ. տարբ. 11.31 (ՄՀ ԺԲ, էջ 968):

որ ինչպէս արարչակից՝ փրկարար դեր կը կատարէ երկրի վրայ: Նոյնիսկ Փիլոնէն շատ առաջ, Ովսէի մարգարէութեան եօթանասնից թարգմանութեան մէջ (ԺԴ 6), Աստուած նմանցուած է ցօղի. նոյնպէս Իմաստութիւն Սիրաքայ եօթանասնից թարգմանութեան մէջ (ԻԴ 3, հայ.՝ 4-5), մէզը Աստուծոյ մարմնացեալ Իմաստութեան նմանցուած է, որ իրմէ երկիր կը ղրկուի: Քրիստոսաբանութեան մէջ «Բան»ն ու «Իմաստութիւն»ը կը նոյնանան յանձին Քրիստոսի (Յովհ. Ա 1, 14. Ա. Կորնթ. Ա 24, 30): Հետեւաբար՝ Նարեկացւոյ մօտ ցօղը յաճախ կը ներկայացնէ Քրիստոսի Աստուածութիւնը, երկինքէն երկիր իջնալը, Կոյս Մարիամէն մարմնանալը, ծնունդը, իր մարգեղութեան անբացատրելի խորհուրդը: Նախ Փիլոն.

Ընդէ՞ր ասէ, «Տացէ քեզ Տէր Աստուած ի ցաւոյ երկնից, եւ ի պարարտութենէ երկրի» (Ծննդ. Իէ 28):

... Ի մարդ նմանեալ միտ՞ երկնի. քանզի բանական եմ երկաքանչիւր մասունքն, մին աշխարհի եւ միւսն ոգոյ... եւ ցաւաւոր զմիտսն ստացելում: Եւ նշանակաբար ցաւոյն բանն է աստուածային, մեծապէս եւ վայելչաբար եւ հանդարտաբար եւ յանախակի աւգուտ առնելով առաջնորդի եւ իշխանի մտացն:

Փիլ. Լիւն. Դ 215 (Աւգ. Բ, էջ 416):

... զցաւոյն իբրեւ զսեմնական իմն բան ընկալեալ...

Փիլ. Լիւս. Ի (Աւգ. Ա, էջ 152):

Նարեկացւոյ տաղերէն շատ մը օրինակներ կարելի է տալ, ի մէջ ըլլալով «Տաղ Վարդավառին»¹⁰, սակայն հետեւեալ երեքը կը բաւեն:

«Տաղ Ծննդեան» (տող 19-21).

Առաւատուն ցաւիկն իջեալ

Ի նոր Սիոն, զծայրսն տուեալ

Քաղցր արեւուն, արուսեկին:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 634, Քյոշ., էջ 73):

Եւ դարձեալ.

«Տաղ Քառասնարեայ Գալստեան Տեառն» (տող 42-43).

¹⁰ Տե՛ս «Տաղ Ծննդեան», տող 19-21 (ՄՀ ԺԲ, էջ 633, Քյոշ., էջ 73), «Տաղ Քառասնարեայ Գալստեան Տեառն», տող 43-44 (ՄՀ ԺԲ, էջ 636, Քյոշ., էջ 77), «Տաղ ի Յարութիւն Ղազարու», տող 39-41 (ՄՀ ԺԲ, էջ 642, Քյոշ., էջ 85), «Տաղ Յարութեան» Ա, տող 25-28, Գ., տող 16-18 (ՄՀ ԺԲ, էջ 648, 651, Քյոշ., էջ 92, 98), «Տաղ Վարդավառին», տող 23-28 (ՄՀ ԺԲ, էջ 705, էջ Քյոշ. 118-19), «Տաղ Սուրբ Խաչին», տող 15-16, 23-24 (ՄՀ ԺԲ, էջ 735, Քյոշ., էջ 237-38), «Քարոզ Ասացեալ ի Փոխումն Ամենարհնեալ Ս. Աստուածածնին», տող 87 (ՄՀ ԺԲ, էջ 709, Քյոշ., էջ 206): Տե՛ս նաեւ «Տաղ Սուրբ Յարութեան», տող 2 (Ն. Պողարեան, Յուլի 2 հոգի Զեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, հ. Ժ, Երուսաղէմ, 1990, էջ 592):

Որ լումամբդ եղեր մեզ թողութեան ամպ,
Ամպ յամառայնոյ, ցաւ ձիւնանման մեզ ծագեցաւ:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 636, Քյոչ., էջ 77)

Իսկ երրորդը Յարութեան տաղերէն, ուր երգ երգոցի մէջ յիշուած «ցաւ-դին» կ'ակնարկուի (ե 2).

«Տաղ Յարութեան» (տող 25-28).

Ձայն տոմ դստերացդ Սիոնի. Ձի՞ լայֆ,
Ձի՞ լայֆ ու աւաղիք, պըսակ՝ ի գլուխ իմ.
Իմ վարսս անձրեւով, փաղցրիկ ցաւով լի,
Լի ու լումնաւէն զիս պսակեաց մայր իմ¹¹.

(ՄՀ ԺԲ, էջ 648, Քյոչ., էջ 92):

Թէ այս աւանդական դարձած պատկերը կը շարունակուէր միջնադարեան Հայ գրականութեան մէջ, բաւարար է ցուցնել ԺԴ-ԺԵ դդ. հեղինակ Առաքել Բաղիշեցւոյ ծանօթ «Տաղ Բլբուլի եւ Վարդի» ոտանաւորէն, ուր բլբուլը աւետարներ Գաբրիէլ Հրեշտակապետն է ու վարդը՝ Ս. Կոյս Մարիամը. այսպէս են 4-րդ, 5-րդ եւ 8-րդ տուները, որոնք մասամբ Նարեկացւոյ «Տաղ Սուրբ Խաչին» ոտանաւորէն ներշնչուած ըլլալ կ'երեւին¹².

Բլբուլն ի Վարդն ասաց. — Իմ բանիս լսէ,
Որ քո սիրտդ իմ սիրոյս այսպէս վկայէ.
Ես ցոյ բերեմ յերկնից, որ զեզ զարդարէ,
Յայնժամ իմ սէրս եւ քոյդ միաբանեալ է:

Վարդն ի Բլբուլն զայս պատասխան առնէ.
— Վախեմ, թէ հետ ցոյն կայծակ իջանէ
Եւ զիմ պայծառ տերեւս հրով այրեսցէ,
Ծաղկանցն ամենայնի նախատինք առնէ:

Բլբուլն ի Վարդն ասաց. — Քեզ ամպ լինիմ ես,
Որ ի յարեգական տօթոյն պահեմ զեզ.
Վերայ քո հովանի սիրով լինիմ ես
Եւ փաղցրագոյն ցոյնով սնուցանեմ զեզ¹³:

¹¹ Վերջին տողը Ս. Կոյսէն մարմնացման կ'ակնարկէ:

¹² «Հալիկ մի պայծառ կացեալ / Ի յայն խաչաթելին վերայ... / Ձաշերն արտասուամ լընոյր՝ / առաւաւտուն ցաւոյն նըման», տող 7-8, 15-16, բաղդ. տող 23-24 (ՄՀ ԺԲ, էջ 735, Քյոչ., էջ 237-38):

¹³ Առաքել Բաղիշեցի, XV դ., ուսումնասիրություն, բնագրեր և ծանոթագրություններ *Արշալույս Ղազինյանի*, Երևան, ՀՍՍՀ Գիտ. Ակադ., 1971, էջ 212-221 (տող 13-20, 30-33): Երկխօ-

Սուրբ Երրորդութիւնը

Սուրբ Երրորդութեան վարդապետութիւնը յաճախ դժուարիմաց տեսութիւն մըն է, որու ծագումը ցարդ դժուարաքնին է Քրիստոնէական աստուածաբանութեան մէջ: Սակայն Հելլենական շրջանի Հրէութեան մէջ, որու լաւագոյն ներկայացուցիչն է Փիլոն, այդ վարդապետութիւնը պարզապէս յառաջ կու գայ Ծննդոց գրքի ԺԸ գլխի ալլաբանական մեկնութենէն: Ըստ Ծննդոց՝ մինչ Աբրահամ միջօրէին իր վրանին դուռը նստած կը դիտէր, Աստուած իրեն երեւցաւ որպէս «արք երեք», որոնք իր ուղղութեամբ կը յառաջանային: Երբ նահապետը անոնց դիմաւորելու կը մօտենայ, երեքին եզակիօրէն «Տէր» կը կոչէ: Փիլոն երեքին անուններ կու տայ. մէջտեղինին «է» կը կոչէ, իսկ միւս երկուքը՝ «Աստուած» եւ «Տէր»: Փիլոն կ'եզրականացնէ, թէ հեռուէն Աստուած որպէս երեք կ'երեւի, բայց որքան Աստուծոյ մօտենանք՝ կ'անդրադառնանք, թէ Աստուած մէկ է (խորհրդաբանութեամբ՝ այս բառական խորիմաստ անդրադարձութիւն մըն է)¹⁴:

Այսպէս Փիլոն.

Ի տեսեան երից մանկանցն, որ առ Աբրահամ, յորժամ նստէր ի միջարէին, «եւ համբարձեալ զաշս՝ ետես», եւ այլն (Ծննդ. ԺԸ 1-2):

1. Քանզի այն՝ որ համեմատեալ են յըստ Աստուծոյն իմանալոյն, մեծ ոգւոցն աշացն տեսանի. քանզի էին երեւումն իմանալի արեգականն ծագեաց. եւ ժամանակատր՝ կայուն՝ փայլակմունս զարէն նառագայթիցն ընծիւղեաց. եւ ապա անստուեր ծնաւ նշոյլ զբոլոր ոգւով շուրջ լուսատուեալ. եւ ապա գեր ի վերոյ եւ ի վերայ գագաթանն կայ: Քանզի արժան ոչ ամենեցուն է, այլ որք միանգամ զերեսս իւրեանց ի վեր ձգտեցուցանեն յԱստուածայինսն հասաներ լոյս:

5. Ի վերայ երից արանցս այսոցիկ՝ ... որ ի միջոցին՝ «է», վասն զի է ... եւ ի մէջ որոցն է՝ յայտնեաց, կոչեցեալ զնոսա քերովբէս. Որոց զմին նուիրեալ եղեալ լինի արարչական զարութեանն, եւ ասի յիրաւի «Աստուած». եւ միան իշխանականին եւ արայականին, «Տէր»:

Փիլ. Ած. 1, 5 (Աւգ. Բ, էջ 613-619):

Զի՞նչ է, «ետես եւ ահա արք երեք կային ի վերայ նորայ» (Ծննդ. ԺԸ 1-3):

Բնականագոյնս այնոցիկ՝ որք կարեն տեսանել՝ յանդիման կացուցանէ, զի եւ միումն երեք գոլ դէպ եղեւ լինել, եւ երիցն մի, քանզի այն են ըստ վեր-

սուքեան աղբիւրն է Մանկութեան Աւետարանը (Ե.1-9). տե՛ս **A. Terian, The Armenian Gospel of the Infancy**, Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 20-25:

¹⁴ Աստուծոյ երկու «զօրութիւններ»ու մասին՝ տե՛ս նաեւ Փիլ. Ել. Բ 62, 64 (Աւգ. Բ, էջ 512-13): Անկանոնական գրականութեան մէջ տե՛ս *Վերափոխումն Եսայեայ* Ժ 36:

նային բանին մի: ...զայն՝ որ առանց ուրում ըստ միատրութեան անկարագեալ տեսանել, ընդ նմա էացեալք անդէն վաղվաղակի առաջին զօրութեանցն, արարչականին՝ որ կոչի Աստուած, եւ արհունականին՝ որ կոչի Տէր: ...տեսանել զտէրունի եւ զսուրբ զաստուածային տեսիլն ըստ այնմ՝ որ մի երեւոյթն երեւի նմա իբր երրորդութիւն, եւ երրորդութիւն իբր միութիւն:

Փիլ. Լին. Դ 2 (Աւգ. Բ. էջ 242-43):

Նարեկացւոյ Ս. Երրորդութեան վարդապետութեան մասին խօսիլը էջեր պիտի պահանջէ, նա մանաւանդ իր տօնական երկերու բացման ու փակման փառաբանութիւններուն մէջ խտացուած աստուածաբանութիւնը Միասնական այդ Երրորդութեան¹⁵: Ասոնցմէ ամենաբարդը նշել հարկաւոր է:

«Տաղ Ծննդեան» (տող 1-3).

Էին աջոյ աջոյ ձեռին,

Աջոյն իւրոյ աջ ընդ աջմէ

Հար յահեկէ լուսոյն փառաց:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 633. Քյոշ. էջ 72):

Անտարակոյս՝ խօսքը Ս. Երրորդութեան մասին է. աչինը՝ Քրիստոսն ու յահեկի լոյսը՝ Ս. Հոգին ըլլալով, զոր օրինակ խօսողը հետեւեալ տաղին մէջ (ուր Հոգեգալուստն ու եկեղեցւոյ հիմնարկութիւնը կը զուգադրուին)¹⁶:

«Տաղ Եկեղեցւոյ» (տող 15-18).

Ես հապա ի բաց, ես հապա ի բաց գնամ՝

Յիմ յաշխատացեալ յըղեւորէն եկեալ.

Արփիատեսիլ ճառագայթիւք փայլեալ,

Ծիր ի ծիրայնոյ վառ ի վառեալ ըզդէմս:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 695, Քյոշ., էջ 127):

Տաճարը կամ Եկեղեցին

Հրէից վաղ աւանդութեան մէջ, սկսեալ Ելից գրքէն (ԻԵ 9, 40)¹⁷, Մովսիսական Վրանը, եւ ապա Սողոմոնեան Տաճարը, երկնային սրբարանի մը օրինակով կառուցուած են: Այլաբանական մեկնութեամբ՝ վրանը եւ կամ տաճարը, իրենց ճարտարապետական մանրամասնութեամբ եւ կահաւորումով երկինքն ու երկիրը կը խորհրդանշեն, նոյնիսկ ամբողջ տիեզերքը: Նոյն այս մեկնու-

¹⁵ Ասոնց մէջ ուշագրաւ է իր «Երազգ/այ» բառին իւրայատուկ գործածութիւնը «Համբարձման» տաղին («էն էին անէին») հինգերորդ տողին մէջ. «Մինն յէից զարմից յերազգայից» (ՄՀ ԺԲ, էջ 666, Քյոշ., էջ 108): Տե՛ս Ս. Մալխասեանց, *Հայերէն բացատրական բառարան*, Երեւան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչութիւն, 1944, Ա, էջ 569:

¹⁶ Գործք Առաք. Բ 1-12, 41, 44:

¹⁷ Տե՛ս նաեւ Ելից ԻԶ 30, ԻԷ 8, Թուց Ը 4:

թիւնն է, որ եկեղեցաբանութեան խարխալը կը կազմէ, այսինքն՝ երկրի մէջ եկեղեցին ամբողջ երկինքն ու տիեզերքը կը ներկայացնէ: Այսպիսով սուրբերը երկնային աստղեր կը նկատուին¹⁸, սրբանկարներն ալ՝ իրենց համապատկերները եկեղեցիէն ներս: Փիլոնի մօտ վրանի կամ տաճարի երկու բաժիններէն մին՝ ամենասուրբը կամ խորանը՝ երկինքը կը ներկայացնէ, իսկ սուրբ մասը՝ երկիրը: Սուրբ մասէն (կամ եկեղեցւոյ նաւէն) ամենասուրբ մասը (կամ խորան) բարձրանալը՝ երկրէ երկինք անցնիլ կը նշանակէ: Այս մեկնութեան խորհրդաբանական տուեալները շատ են, ուր երկրէ երկինք անցնիլը հետ-մահու կարելիութիւն չէ միայն, այլեւ այժմեան մտային կամ հոգեւոր հնարաւորութիւն¹⁹.

Զի՞նչ է «Արասցես ըստ արիմակին՝ որ ցուցաւ թեզ ի լերին» (Ելից ԻԵ 40):

Դարձեալ առակէ ի ձեռն արիմակին զանմարմին երկինն...:

Փիլոն մանրամասն մեկնութիւններ կու տայ իր յաջորդ հարց-պատասխաններուն մէջ, ինչպէս՝ — Զի՞նչ է խորան. Զի՞նչ է «Որոշեսցես զվարագորյն ի մէջ Սրբոյն Սրբոց» (Ելից ԻԶ 33)²⁰, եւ յաւելեալ մեկնութիւններ «Յաղագս Բագնին Իրաց» խորագրին տակ (Զար., էջ 201-19):

Նարեկացիէն շարք մը օրինակներ կարելի է ներկայացնել, սակայն մի քանին կը բաւեն, նա մանաւանդ իր եկեղեցւոյ նուիրուած տաղերէն ու գանձերէն.

«Տաղ եկեղեցւոյ» (տող 1-2).

Երկինք ի յերկիրս եւ երկիրս ի յերկինքն,

Վայրէջք ի խոնարհ եւ վերելք ի բարձունս...

(ՄՀ ԺԲ, էջ 682, Քյոռ., էջ 232-34):

«Տաղ ի եկեղեցւոյ եւ ի Տանարն Սուրբ» (ամբողջութեամբ).

Զարբ ի վերուստ իջեալ առ Սողոմոն արքայն,

Շինէին զտանարն, տաշէին զփայտն...

(ՄՀ ԺԲ, էջ 731-32, Քյոռ., էջ 232-34):

«Քարոզ եկեղեցւոյ» (տող 22-24, 80-82).

Իմաստագործ, անսխալաստեղծ,

Պատշաճակերտ կազմից համայնից,

Որ յսկզբնաձեռն յառաջակառոյց զայս կերպարան հրաշագարդ իրի...

¹⁸ Դանիէլ ԺԲ 3:

¹⁹ Մատեան Ողբերգութեան մէջ «Հեռի լինելով խորան ի խորանէ» (Խօսք ԺԷ Գ) երկնային խորանի եւ երկրային խորանի զուգահեռ յարաբերութեան ակնարկութիւն մըն է:

²⁰ Փիլ. Ել. Բ 83-94 (Աւգ. Բ, էջ 524-30): Բաղդատել Նարեկացւոյ հետեւեալը. «Որով անայլայլակ նոյնութեամբ յաւետ ամբարձեալ գովութեամբ գերունակութիւն ի վերին վերարկու վարագորին նախագոր[յ]...» («Ճատ Լուսոյ Խաչին» Ա. տարբ. 14, ՄՀ ԺԲ. 931):

Բազմամասնեայ արինակ կերպից

Ի նոյն տեսութիւն բոլոր էութեան,

Ի կերպարանս բիրատեսակս առ ի շինուած կաթողիկէի:

(ՄԶ ԺԲ, էջ 676, 678, Քյոշ., էջ 164, 167):

Փիլոնի Պղատոնական հայեացքով՝ արարչութիւնը Աստուծոյ մտածողութեամբ սկսաւ²¹: Նոյնը կը գտնենք Նարեկացոյ տօնական երկերուն մէջ, ուր արարչութեան պէս՝ տաճարը կամ եկեղեցին կառուցուելէ առաջ Աստուծոյ մտքին մէջ գոյացաւ.

«Տաղ Եկեղեցոյ» (տող 1-9).

Յառաջ քան շարժիցն՝ աներբ էիցըն կայք,

Աւէն խորհրդոյ եւ հրաւիրող բարեաց.

Բանին վեր առեալ իմաստութեամբ կազմեալ,

Զերբիցն եղանիւր եթերական կամաւ:

Աննարիցըն ճարն ճարտարապետեալ եռանիսակ զարդիւմ,

Խաղացմամբ ի վայր գա՛յր, հասանէր աւուրք,

Յիմաստանահօրէն՝ շառափղէն Դաւթի,

Սողոմոն արքայն, մեծ քերական պերնիւմ,

Զարդարեալ ըզսա վայելչալից փառամ:

(ՄԶ ԺԲ, էջ 695, Քյոշ., էջ 126):

Շուշանն ու Աշտանակը

Ինչպէս տեսանք, այլաբանական մեկնութեամբ՝ Հրէից տաճարը ամբողջութեամբ տիեզերական խորհրդանշաններ կը կրէ, նոյնպէս եւ ճարտարապետութեան ու կահաւորման մանրամասերը, օրինակ՝ վարագոյրն ու աշտանակը, շուշանաձեւ զարդերը, նոյնիսկ ծէսն ու պաշտամունքը.

Ընդէ՛ր իւրաքանչիւրումեք յոստան երեք են թակոյք տպատրեալք ընկու-
գազարդ եւ գնդաձեւ եւ շուշան (Ելից ԻԵ 32):

²¹ «Եւ ի՞րր առնել զաշխարհ աստուած սկսեալ. անկարգապէս եւ անդասաբար եւ սխալաբար շարժեցեալ նիւթոյ, գեղեցկակարգութիւն այժմ հանդերձ զարդու ընկալեալ աշխարհի, սկիզբն զնիւթն առնո՞յր. իսկ արարիչն միշտ զսա իմանալով զարդարէր: Քանզի աստուած ոչ յառաջ իմանալ սկսաւ, այլ առնել. եւ ոչ էր երբեք՝ յորժամ աստուած ոչ առնէր, տեսական սկզբնութեամբ ընդ նմա եղելոյ: Քանզի կամք աստուծոյ ոչ յետոյ դէպ լինին, քանզի միշտ ընդ նմա են կամքն, քանզի բնական շարժումնն ոչ երբեք պակասեն: Եղիցի այսուհետեւ իմանալով միշտ առնել, եւ զգալեացն սկիզբն լինելոյ տուեալ. զի երկաթանշիւր ի նոցանէ ի միասին գոյացին, աստուածային խորհրդով միշտ առնել» Նիս. Ա. 7, Աւգ. Ա, էջ 5): Այս աւանդական հայեացքը կը շեշտէ Պղատոնի աշակերտ Քսենոկրատէսը (396-314 ՆՔՔ), տե՛ս J.M. Dillon, *The Middle Platonists, 80 B.C. to A.D. 220*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1977, pp. 29, 94-95:

Фил. тл. ф 76 (Улф. ф, тл 520-1):

Фил. б. № 78 (Улф. б. № 522):

...

²² St'eu A. Terian, "Biblical Imagery in the 'Ode for the Transfiguration' by Grigor Narekac'i," ՀԱ 128 (2014), էջ 233-44:

մեծն, ժամանակ անսուտ ուրախութեան. զոր ոչ սեռն, այլ՝ զգաստ իմաստութիւն գործէ:

Փիլ. ել. Բ 15 (Աւգ. Բ, էջ 479):

Նմանօրինակ մեկնութիւն մը կը գտնենք Նարեկացւոյ «Ներբողեան ի Սուրբ Խաչն» գովաբանութեան մէջ, ուր խօսքը պատարագազոհուած Քրիստոսի մասին է (Ա. տարբ. 59, Բ. տարբ. 26.90).

Ղամբար անշէջ եւ անստուեր բոցոյն պայծառ կիզարան, նշան ամենագով, Բանգի ի Բեգ մարդացեալն Տէր արտաբոյ բանակին անպարունակն էութեամբ Աստուածութեանն ամենածախ հրովն կենդանախարովեալ²³, Անմահն անշնչութեամբ աննառաբար նեններեալ, ըստ առակաւոր զոհիցն կիզման. յաւիտական զարութեան ազդման աւժանդակեալ հարպաւ հնազանդութեան անեղծն մեծութեամբ միւեցաւ կամաց բարձրութեանն հաւ:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 937, 949):

Ուղտն ու Մեղուն

Փիլոնի ալլաբանութեան մէջ՝ ուղտը խորհրդանշէ է յիշողութեան.

Ընդէ՛ր պատանին տասն ուղտ ի տեառն ուղտոցն առնու, եւ յամենայնէ բարեաց նորա ընդ իւր (Ծննդ. ԻԳ 21):

Տասնեակն կատարելագոյն թիւ է, եւ ուղտն նշանակ յիշատակի [կամ յիշողութեան]՝ վասն զի որոնայ զկերակուրն վերստին աղալով եւ ծասկելով: ... Եւ յիշատակ [կամ՝ յիշողութիւն] իմաստնոյն գեղեցիկ էն եւ յաղագս գեղեցկացն...:

Փիլ. Լին. Դ 92 (Աւգ. Բ, էջ 317-18)²⁴:

Իսկ թեւաւոր միջատները կը խորհրդանշեն Աստուծմէ առաքուած օգնութիւն, եւ կամ իր զօրութիւնը յայտնաբերող միջամտութիւն.

Ընդէ՛ր ասէ, «Առաքեցից զծիաստացն առաջոյ Բո, եւ հանից զքշմամիս Բո» (Ելից ԻԳ 28. Աստուածաշունչն ունի «Առաքեցից առաջի Բո զպիծակ...»):

Զիաստաց յաներեւոյթստ, ոչ յառաջագոյն տեսեալ՝ ի վերայ թռչին, եւ խայթոցան խոցոտելով՝ դարձեալ անդրէն ի բաց կան... Արդ կամ ի սկզբանէ զգաւրավիզն աւգնականութիւնն ոչ ի բաց հատանելի է... Եւ այլաբանեալ է, զի նշանակ պարտ է համարել զծիաստացն անյոյս եւ աղէկարձում զարութեան, աստուածային առաքմամբ յղեալ՝ որ ի բարձանցն մեծաւ զարութեամբ ի վերայ հատուցեալ զհարուածսն, ոչ վրիպեցէ հարմամբ...:

Փիլ. ել. Բ 24 (Աւգ. Բ, էջ 484-5):

²³ Եբր. ԺԳ 11, 13:

²⁴ Բաղդ. Փիլ. Լին. Դ 94, 106, 109, 136, 141 (Աւգ. Բ, էջ 319-20, 328, 330, 348, 352):

Երբ նարեկացին Ա. Յովհաննէս Մկրտիչը կը նկարագրէ, հետեւելով Աւետարանի նկարագրութեան, թէ՛ Մկրտիչը ուղտի մազէ հիւսուած շապիկ կը հագնէր եւ կաշիէ գօտի, ու մարախ եւ վայրի մեղր կ'ուտէր (Մատթ. Գ 4, Մարկ. Ա 6), կենդանիները անուանելու փոխարէն ան կու տայ անոնց այլաբանական իմաստը միայն՝ այսպէս.

«Քարոզ ի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտիչն» (տող 52-57).

Շատացեալ ծածկութիւ միով ստեւով կենդանւոյն խոհականութեամբն, Ըստ նշանակութեան կրելով մաշկեղէն գաւտի իմն ուխտից մահացու եւ ի պաշտաւն էին միշտ պատրաստ:

Հսկող իսկականին եւ տապաւնորուն՝ տապալիչ անհաւատութեանց, Ինքնաբերաւն շատացեալ եւ յաւելորդացն հրաժարեալ.

Խորհրդաբեր կենդանւովն առ վերինսն եւ քաղցովն հաճոյ առ արէնսն Աստուծոյ:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 657, Քյոչ., էջ 144-45):

Եղովմը

Եսաւէն սերած եղովմէացիք Աւետեաց երկրի հարաւը հաստատուեցան գրեթէ նոյն շրջանին, երբ Իսրայէլացիք՝ Եսաւի եղբօր Յակոբի սերունդը, Սինայի անապատէն Աւետեաց երկրի մտնել փորձեցին Եղովմի ճամբով: Արգելք հանդիսանալով Իսրայէլացիներուն՝ Եղովմ կը նկատուէր Աստուծոյ ժողովուրդին առաջնակարգ թշնամին, խորհրդանշող սատանայական բոլոր թշնամանքներու (Թւոց Ի 14-21, Ես. ԼԴ 5-15, Երեմ. ԽԹ 7-22): Բոսրա Եղովմի մայրաքաղաքն էր (Ես. ԼԴ 6, Եր. ԽԹ 13, 22), իր բնաշխարհիկ վարդապոյն ժայռերով (այժմ Յորդանանի Պետրայի շրջանը)՝ որմէ կը ծագի «բոսոր» բառը կարմրագոյն իմաստով եւ որմէ կը յառաջանայ Եսայի մարգարէին վիրաւոր-մարտիկ Մեսսիայի պատկերը (Ես. ԿԱ 1), որ նարեկացին յաճախ կը գործածէ²⁵:

Իւրաքանչիւր հեղինակէն օրինակ մը Եղովմի վատ իմաստով.

Ընդէ՛ր կոչեցաւ անուն նորա Եղովմ (Ծննդ. ԻԵ 30):

Եղովմ առեալ ի Հայ [կարդայ՝ Յոյն] լեզու՝ կոչի բոցագոյն [կամ՝ բոսորագոյն], եւ կամ հողեղէն, ընտանի անուանս եղեալ անխուզ եւ վաւաշոտ բարուցն, որ զհետ է ոչ զիրի՛ք զերկնայնոցն եւ զաստուածային իրաց, այլ զամենայն հողեղինի եւ ապականացուի:

Փիլ. Լին. Դ 171 (Աւգ. Բ, էջ 376):

²⁵ Օր.՝ «Տաղ Սրբոց Քառասնից» տող 11-12 (ՄՀ ԺԲ, էջ 637, Քյոչ., էջ 79), «Տաղ Յարութեան» տող 15-22 (ՄՀ ԺԲ, էջ 647, Քյոչ., էջ 92), «Տաղ Համբարձման» տող 17-19 (ՄՀ ԺԲ, էջ 666, Քյոչ., էջ 109), «Փոխ / Հատուն, Հատուն» տող 7 (ՄՀ ԺԲ, էջ 683, Քյոչ., էջ 115), «Ներբող ի Ս. Խաչն» Բ. տարբ. 3.16 (ՄՀ ԺԲ, էջ 943), «Ներբող ի Ս. Կոյսն» Ա. տարբ. 70 (ՄՀ ԺԲ, էջ 960), «Ներբող ի Ս. Կոյսն» Բ. տարբ. 22.69 (ՄՀ ԺԲ, էջ 972):

«Ներքող Ի Սուրբն Յակոբ Մծբնայ».

Իսկ իմաստասիրապէս յեղեղեալ զկոշումն անուանդ առ ի պատկանիցն կցորդութիւն բանիս բարդութեան, ոչ է տարագիր: Քանզի Յակոբ, այսինքն է խաբող, ունող զընթացիցն գործի եղովմայ, որ է հողեղէն, մարմնասէր, անասնակենցաղ:

(ՄԶ ԺԲ, էջ 994, 11.29-30):

Երկոտասանը

Փիլոնի մօտ թիւեր միշտ ալլաբանական, խորհրդաւոր իմաստ ունին: Իր առաջին գործն էր թիւերու մեկնաբանութեան առձեռն տետրակ մը՝ որմէ միայն ու միայն հայերէն պատառիկ մը մնացած է²⁶, որու կը յաջորդէ իր «Յաղագս Տասն Բանիցն» գործը²⁷ լի թուաբանական ալլաբանութեամբ: Ալ աւելի ուշագրաւ է իր «Յաղագս Արարչութեան» գրութիւնը, որու քառորդէն աւելի թիւերու մեկնութիւն է²⁸: Թէեւ այս գրութեան հայերէն թարգմանութիւն չունինք, երկը կարեւոր աղբիւր մըն էր Բարսեղ Կեսարացոյ «Յաղագս Վեցօրեայ Արարչութեան», որու հայերէն թարգմանութիւնը բաւական ազդեցութիւն ունեցած է մեր Հայրերու Ծննդոց գրքին մեկնութիւններուն վրայ: Այս ընդհանրացած ազդեցութիւնը աւելի զգալի էր Նարեկեան դպրոցէն ներս, ուր թիւերու ալլաբանական մեկնութեան մեծ կարեւորութիւն կը տրուէր²⁹:

Այսպէս Փիլոն.

Յաղագս որ ի վերայ լանջացն երկոտասան ակունքն որ բանակ կոչի.

Ապա առ կրծիւն երկոտասան ակունքն բազմապատիկ գունով զանազանեալ, յերից կարգեալ շորեկարգեան, առ ի ցոյցս կենդակին տպատրեալ ... զտարւոյն ժամանակս զչորսն կատարէ, երիս բաշխելով ... վասն զի ամենայն ինչ որ յերկնի է բանիւ, եւ կշռութեամբ եւ համեմատութեամբ արարեալ է եւ կարգեալ.

«Յաղագս Քահանայիցն» (Զար. էջ 180):

Ընդէ՞ր մականունն եւն ակունքն տոհմապետացն՝ Բանդակ ունելով կնքոց յանուանցն (Ելից ԻԸ 21):

²⁶ Զարբ. էջ 222-23: Թարգմանութիւն եւ ուսումնասիրութիւն՝ **A. Terian**, "A Philonic Fragment on the Decad," *Nourished with Peace: Studies in Hellenistic Judaism in Memory of Samuel Sandmel*, ed. **F.E. Greenspahn et al.** (Scholars Press Homage Series 9), Chico, CA: Scholars Press, 1984, pp. 173-82:

²⁷ Զարբ. էջ 223-67:

²⁸ Մանասանդ §§47-52, 89-128:

²⁹ Ուշագրաւ է Ամանիա Նարեկացոյ «Սակս բացայայտութեան թուոց» երկը, տե՛ս Հ. Թամրազյան, *Նարեկյան դպրոցը*, էջ 198-213:

Վասն զի երկոտասան ակունքն, այնոցիկ որ ի կենդանաբերին³⁰ են, երկոտասան կենդանեացն են կերպարանք, եւ նշանակ երկոտասան տոհմապետացն...:

Փիլ. ել. Բ 114 (Աւգ. Բ, էջ 542):

Իսկ Նարեկացին.

«Ներբող ի Սուրբ Առաքեալսն».

Քառակի երիւմ գովութեամբ բարեաց բաղդատեալք, չորեքծագեան մասանց էակաց անպատկառ խաւանակք, միաբան բնութեան եղակաց...

Նշանակիրք կերպատարակք այլազան զարմի միաթիւ շարի երկակի հնգիցն եւ երկուց վարողացն եւ յարմարաց տարեր երկրի, եւ ամաց շարժութեան... Քանզի նուիրական ուն է ի սոցունց, որպէս ոչխար կատարեալ արու, եւ այլ՝ գործնական իբր զուարակ լծածիգ, կասող. եւ արհայական՝ իբր մարդադատիչ եւ առեւծ հզար: Եւ այսպիսով թոռով յարմարեալ մինչեւ ի կատարեալ թիւն երկոտասան:

(ՄՀ ԺԲ, էջ 978.6, 25, էջ 983.15, 71-73):

Այս օրինակներով հանդերձ՝ Փիլոնեան ազդեցութիւնը կարելի է նկատել որպէս կրթական կեանքի կամ վանական միջավայրի ազդեցութիւն, մշակութային ժառանգ՝ մանաւանդ Նարեկեան դպրոցէն ներս³¹, որ անարգել կը թողէ հեղինակային ստեղծագործութիւնը: Այս անխուսափելի ազդեցութեան անդրադարձութիւնը միաժամանակ կ'օգնէ որոշ չափով պարզաբանել Նարեկեան դժուարահասկանալի թուող կարգ մը բարդութիւններ:

ABRAHAM TERIAN

PHILONIC PRECURSORS OF CERTAIN IMAGES IN ST. GREGORY OF NAREK

Keywords: Gregory of Narek, Philo of Alexandria, image, allegory, Hellenistic Judaism, Early Christianity, Patristics, exegetical literature.

The Philonic influence on St. Gregory of Narek is both direct and indirect. The direct influence comes from having nearly half of the Philonic corpus translated into Armenian in the sixth century, which includes works extant in Armenian only. The indirect influence is associated with the inevitable impact of Greek patristic writings translated into Armenian as of the fifth century, especially of works by

³⁰ Աստղագիտութեան մէջ «կենդակ» եւ «կենդանաբեր» հոմանիշ բառեր են (բաղդ. «կենդանակամար»):

³¹ Ինչպէս նշգրտաբար կը նկատէ Թամրազեանը՝ Հ. Թամրազյան, *Նարեկյան դպրոցը*, էջ 183-186:

the Cappadocian Fathers who were themselves influenced by Clement of Alexandria and Origen, the transmitters of the Philonic tradition of allegorical reading of the Bible. Illustrative of this influence, some ten examples are given which also help illumine hard-to-understand images in the festal works of St. Gregory of Narek: his odes, litanies, and encomia, to which these examples are limited. The allegorized images here considered include the Logos as the Image and Breath of God in humans, the dew as divine descent with implications for incarnational Christology, Trinitarian formulae, Ecclesiological / cosmological images, even mundane images of insects and the fat of sacrifices. Gregory broadens the significance of these allegorized images with perspectives of his own.

АБРААМ ТЕРЬЯН

**ФИЛОНОВСКИЕ АРХЕТИПЫ НЕКОТОРЫХ ОБРАЗОВ У СВ.
ГРИГОРА НАРЕКАЦИ**

Ключевые слова: Григор Нарекаци, Филон Александрийский, образ, аллегория, эллинистический иудаизм, раннее христианство, Патристика, экзегетическая литература.

Влияние Филона на Григора Нарекаци двоякое – прямое и опосредованное. Прямое влияние определяется переведенной в шестом веке на армянский язык почти половиной филоновского корпуса, включающего также произведения, сохранившиеся только на армянском. Опосредованное влияние связано с неизбежным воздействием трудов греческой Патристики, которые переводились на армянский начиная с пятого века, в особенности – произведений Каппадокийских отцов, в свою очередь подвергшихся влиянию Климента Александрийского и Оригена, передатчиков филоновской традиции комментирования Библии. В статье это влияние иллюстрируется на десяти примерах, в частности способствующих прояснению трудных для понимания образов в праздничных сочинениях св. Григора Нарекаци – его одах, литаниях и панегириках, которыми ограничиваются эти примеры. Рассмотренные здесь аллегорические образы включают Логос как образ и как Вдыхание Богом жизни в человека, росу как божественное нисхождение, с отнесением его к христологии воплощения, формулы, касающиеся Троицы, экклесиологические / космологические образы, даже мирские образы насекомых и жира жертвенных животных. У Григора собственное, более широкое видение значения этих аллегорических образов.